

Eisch, Katharina – Hamm, Marion, Hrsg.: Die Poesie des Feldes. Beiträge zur ethnographischen Kulturanalyse. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 2001. 337 p.

A tübingeni egyetem Ludwig-Uhland Intézetének kiadásában napvilágot látott sorozat 93. kötete a Tübingeni Néprajzi Egyesület felkérésére készült, Utz Jeggle 60. születésnapja alkalmából. Bár az ünnepeltnek a néprajz területén elért eredményei ennél jóval sokoldalúbbak, a kötet mottójául választott Jeggle-idézet világosan rámutat, hogy a szerzők ezúttal elsősorban annak a néprajztudomány megújítására tett kísérletnek állítanak emléket, amelynek eredményességét éppen a kötet 16 tanulmánya bizonyítja: „Az eljövendő évek feladata a néprajzi gondolkodás és látásmód szigorítása és élesebbé tétele, anélkül azonban, hogy akár specifikumát, akár sajátos problémafelvetéseit korlátoznánk. Ez azonban tömeges terepkutatások, és azok rendszeres és következetes módszertani reflexiója nélkül elképzelhetetlen.”

A kötet mottójául választott felhívás 1984-ben fogalmazódott meg, egy röviden és velősen *Feldforschung* címen számon tartott kis kötet lapjain, azzal az egyértelmű céllal, hogy a néprajz és általában a kultúrakutatás középpontjába hosszú idő után ismét a minőségi terepmunkát állítsa. Hogy e felhívás nem lett pusztába kiáltott szó, jelzik a kollégák, tanítványok, barátok részéről 17 évvel később papírra vetett terepmunka-beszámolók, eredmények és töprengések. Ám a kötet ajánlása, miszerint nemcsak születésnap ajándékként, hanem a „néprajztudomány örököseinek” is íródott, méghozzá „nyomatékos figyelmeztetésül”, arra utal, hogy a német néprajztudomány megújulása még nem nevezhető teljesnek.

Nem csupán összegzésről, számvetésről van tehát szó, hanem jövőbemutató programadásról is, amelynek irányát a kötet címéül választott talányos kifejezés próbálja kijelölni. A „terep” és a „költészet” fogalmainak összekapcsolása első pillantásra meghökkenítő megoldásnak tűnhet, ám az Utz Jeggle által képviselt „nyitott néprajz”-programban (*offene Ethnographie*) mindkettő megtalálja létjogosultságát. A „vissza a terepre” jelszó ugyanis nem csupán az egyetemi szemináriumok és projektek bűvöletében nevelkedett, elszigetelten teoretizáló diákok, majd néprajzkutatók terepre merészkedését sürgeti, de a terepkutatások szemléletének, módszertanának felülvizsgálatát is. Az Utz Jeggle által tanult és tanítva kifejlesztett új típusú terepmunka-gyakorlat legfontosabb szemléleti eleme pedig nem más, mint hogy mind a kutatás folyamatában, mind az eredmények textualizálásában részt vevő összes személy szubjektívitásának helye, sőt fontos szerepe van a módszerek és következtetések formálásában. A szubjektív tényezők „használatának” előfeltétele, hogy minden megnyilvánulását szigorú reflexió kísérje, lehetővé téve a megfigyelésben és a fogalmazásban jelentkező érzelmek térnyerését, de ugyanakkor azok folyamatos elemzését és felülvizsgálatát is. Ennek sikeres megvalósítása esetén a terep megszűnik empirikus tényeket és adatokat felölelő „adatbázisként” működni, s a maga valóságos sokszínűségében és sokrétűségében válik feltárhatóvá –

elsősorban a „találkozásoknak” nevezett kutatási helyzetek, beszélgetések, megfigyelések során. A találkozások során érvényesülő „költői” tehetség tarthatja ébren a kutató figyelmét a jelenségek változásaira, a terep kerülő- és tévútjaira, a jelentéssel nem bíró – vagy éppen ellenkezőleg – a több jelentéssel is bíró tényezőkre. Költészet és terepmunka összekapcsolása tehát egyrészt a módszertani pontosság paradox követelményét fejezi ki, másrészt hordozza mindazt a feszültséget, melyet a terepkutatás kapcsán megszokott, s a terep iránti tudományos és erkölcsi elkötelezettségből táplálkozó „empirikus komolyság”, valamint a mindennapi élet melléköngéit, meglepő fordulatait, sőt az emberi lélek rezdüléseit is követni képes „kreatív könnyedség” között feszül.

Bár a szubjektivitásban rejlő lehetőségek kiaknázása az 1980-as években a szakmában uralkodó szociológiai paradigmában is jelen volt, s a hasonló hurokat pendítő anglo-amerikai elméleti diskurzussal egyidejűleg fogalmazódott meg a német néprajzi gondolkodásban, a kötet tanulmányaiban jelentkező sajátos szemlélet és gyakorlat valójában Utz Jeggle nevéhez köthető. A „poézis” fogalom néprajzi gondolkodásba való bevezetésének előzményei egyfelől a szó görög, majd felvilágosodáskori értelmezése, majd az a novalisi gondolat, miszerint a költő számára egyetlen tulajdonság sem nélkülözhetlenebb a belátásnál, s hogy a lelkesedés megértés nélkül haszontalan és veszélyes. Másfelől Utz Jeggle és követői támaszkodhattak azokra a mintákra, amelyeket a szociálanropológia képviselői szolgáltattak egyes irodalomtörténeti fogalmak metaforikus használatával (például a *social drama* vagy a *writing culture* fogalmai).

Mindazonáltal az említett előzmények mindössze csekély ösztönzést jelentettek a nyitottabb terepmunkára és az új textualizációs formákra irányuló kísérletek megindulásához az európai etnológiában. S bár a kutatott valóságnak a néprajzi leírásban megjelenő reflexiója és reprezentációja mint posztmodern terminológiák megjelentek az 1990-es évek szakmai diskurzusában is, a „saját”, közeli világokra irányuló terepmunkák e viták hatására sem kezdtek jelentősen megszorodni. Ennek egyik oka minden bizonnyal a terepmunkához szükséges jelentékeny idő- és érzelmi ráfordításban keresendő. Ugyanakkor a fő ok feltehetően mégis a német nyelvterületen művelt etnotudományok sajátos struktúrájában (az Ethnologie és a Volkskunde között beállt frontvonalban s e két tudományágnak az európai etnológia műveléséért folytatott harcában), valamint a néprajz tudománytörténetében gyökerező „scientista szeméremben” rejlik. Az objektív tudományosság álarcába rejtőző s így a terepmunka misztifikálódását elősegítő szemlélet kritikáját szintén elhíresült 1984-es programjában fogalmazta meg Utz Jeggle: „eredményeinek fokozódó precizitásáért a kvantitatív társadalomkutatás végül felismeréseinek növekvő banalizálódásával fizetett”.

E szemléleti és gyakorlati zsákutcából kíván utat mutatni a „terep költészete” koncepció, melynek mintája az Utz Jeggle-féle játékos egyensúlyozás a morális komolyság és a témán való ironikus-humoros felülemelkedés között. Ez a kötéltánc, ha körültekintően művelik, úgy kötheti össze az empatikus beleérzést a távolságtartó reflexióval, hogy az egészen új felismerésekre készítheti a terepen dolgozó néprajzkutatót. Az így megszülető empirikus alapokon nyugvó költészet vagy – ha úgy tetszik – költői módon megfogalmazott valóság feloldhatja azokat a hagyományos ellentéteket, amelyek például a szubjektív és az objektív, a kutató és a leíró megközelítés vagy az empirikus és szimbolikus feldolgozás között fennállnak. Hiszen ez esetben egy-egy módszer vagy elmélet mindenhatósága helyett végre a terep mint olyan juthat szóhoz, már amennyiben hagyja

a kutató, azaz engedi a terep törvényszerűségeit érvényesülni olyan extrém esetekben is, amikor az ellenállást fejt ki.

Mindezen nézeteit két 1983-ban indult kutatási projekt keretében ismertette és próbálta elfogadtatni Utz Jeggle. Az egykori vendégmunkások ambivalens görögországi helyzetének, valamint egy sváb település ön- és történelemértelmezésének feltárására irányuló kutatási projekt kapcsán körvonalazódtak például azok az akkor még tapogatózó kísérletek, amelyekben a kutatócsoport és a falu lakói közötti kommunikációs zavarokból próbáltak meg a projektben részt vevő kutatók fontos adatokat és következtetéseket levonni.

A terep által kínált útjelzőket követő nyitott néprajz kísérleteit azonban kezdettől fogva kiegészítette és árnyalta egy, az amerikai kultúrantropológiából átvett jelszó. A „*multi-sited ethnography*” koncepció bevonása a jelenre irányuló, térbeli és társadalmi mozgásokat, kulturális folyamatokat fűrkésző terepkutatást a történeti gyökerek feltárásával helyezi új dimenzóba. A mindenkori történeti tényezők kutatásának követelménye az Utz Jeggle (1996–1997) által megfogalmazott terepmunka-tízparancsolatának is fontos tétele lett.

A *multi-sited ethnography* bevonása már előrevetíti a szemléletváltás egy másik fontos elemét: a módszertani nyitottságot. Az érzékenyen átélt és elemzett terephelyzetek ugyanis nemcsak lehetővé teszik, de meg is követelik egyéni, kvalitatív terepmunkamódszerek alkalmazását, de legfőképpen azok kreatív kombinálását. Az így kialakuló módszertani sokszínűségben ez egyes – más-más érzékenységgel és hibaszázalékkal működő – technikák szerencsésen kiegészíthetők, esetenként módosíthatják egymás eredményeit.

A módszertani nyitottságtól azonban már csak egy ugrás választja el a kutatót a Jeggle-féle ideális terepmunka következő fontos jellemzőjétől: az interdiszciplinaritástól. Hiszen a többféle tudományágban is fontos szerephez jutó terepmunka néprajzi célú használata csak profitálhat más tudományterületek módszereinek és értelmezési gyakorlatának átvételével, legyen az a pszichológia, a szociológia, a történettudomány, a művészettörténet vagy bármi más, az egyetem berkein belül nem oktatott elmélet vagy gyakorlat.

E röviden összegzett előzmények ismeretében érdemes belelapozni a kötet tanulmányaiba, amelyek mellett, hogy adalékokkal, hozzászólásokkal egészítik ki Utz Jeggle kísérleteit, bepillantást nyújtanak a német néprajz jelenlegi helyzetébe is. Témaválasztás tekintetében igen sokféle területet érintenek, pontosabban mindazokat a témákat, amelyekkel Utz Jeggle is újra és újra foglalkozott, legyen az a nemzetiszocializmus, a zsidóság, az emlékezés kulturális gyakorlata vagy a testbeszéd.

Összességében a kötet írásait a hagyományos témákkal való szakítás s az újszerű témák újszerű, esetenként meglepően őszinte és bensőséges bemutatása jellemzi. A 16 szerző terepmunka-beszámolójából egészen magától értetődően bontakozik ki a néprajz „multi-sitedness” jellege, mely a választott témának megfelelően találja meg a maga terepét a világban a sváb falutól Vietnámig, a kórháztól az angol elit iskoláig, a levéltártól a múzeumig.

A terep és a terepmunka nehezen megragadható „költőiségét” e kötet segítségével három különféle irányból is megközelíthetjük. Az első rész szűkebb témáját különböző terepmunkaszínhelyek és „találkozások”, azaz terepmunka-kapcsolatok alkotják. Bár a

kötet egészére jellemző a témák szubjektív, részletekre és érzelmekre is figyelő bemutatása, az e részben közölt tanulmányok mégis kitűnnek naplót idéző pontosságukkal, a terepmunka menetét, tévútjait és csapdáit is bemutató vallomásszerűségükkel.

Franziska Becker oroszországi zsidó menekültek között szerzett tapasztalataiból megtudhatjuk például (26–48. p.), hogyan lépett ki a kutató a megfigyelő szerepéből, és vált részt vevő megfigyelővé, majd hogyan került összeütközésbe a menekültotthon mikrokozmoszának bürokráciájával. A terepmunka nézőpontjának megváltozása, illetve saját személyes konfliktusának elmélyülése végül arra az elhatározásra juttatta a szerzőt, hogy minden eszközzel megpróbálja felfedni azt a tabukból, konfliktusokból, sztereotípiákból és intézményi hatalmi játszmákból összeálló bonyolult rendszert, amelynek középpontjában a „hivatalos bevándorlási politika”, azaz a náciizmus zsidó áldozatainak jóvátétele áll.

Az idegen kultúra megértésének határait érintő töprengéseinek és kétségeinek bemutatásával kelti fel az olvasó figyelmét Mirjam Freytag (60–75. p.). Beszámolója révén tanúi lehetünk annak, hogy az egykori NDK-ban felnőtt vietnamiak sajátos kettős identitását vizsgáló kutató hogyan válik gyanakvóvá saját, a nyugati interpretációs gyakorlaton nyugvó végkövetkeztetéseivel szemben, s a feltételezett félreértések korrigálása érdekében hogyan folyamodik végül a „kommunikációs értékelésnek” nevezett módszerhez. Az etnocentrikus szemlélet felülvizsgálatát szolgáló módszer lényege az volt, hogy az elkészült 300 oldalas elemzés főbb téziseit 3 oldalban összefoglalva egykori interjúalanyai elé tárta eredményeit, majd reakcióikat elemezve indította el a kutatás második, „igazi”, ám a két félben megfogalmazódó eltérő kérdésfeltevések miatt továbbra is tapogatózó szakaszát.

A vietnami példával éppen ellenkező előjelű, ám ugyanúgy csapdákat rejtő helyzetet mutat be Libuse Volbrachtová tanulmánya (75–89. p.). Az emigráns cseh kutatónőnek ugyanis sajátos elfogultságával és személyes érintettségével kellett megküzdenie a Dél-Németországba elűzött szudétánémetek akkulturációjának vizsgálata során. Miután a kutatómunka során az emigráns sorsközösségen alapuló kölcsönös empátia ugyan segítette, ezáltal viszont befolyásolta, s így folyamatos módszertani reflexióra kényszerítette a szerzőt, összegyűlt tapasztalatait érdemesnek látta részletesen megosztani az olvasókkal. Tapasztalatai és szomorú végkövetkeztetése, miszerint minden erőfeszítése ellenére mindvégig sikertelen interjúkat folytatott, különösen az *oral history* műfaj elkötelezettjei számára szolgálhatnak érdekes tanulságokkal.

A kötet második része a különböző megközelítési módokra és értelmezési lehetőségekre irányítja az olvasó figyelmét. Az egyes tanulmányok olvasásakor olyan utak (véleményes) kereszteződéseiben találhatjuk magunkat, melyeken kutatók és kutatóttak, gyakran konfliktushelyzeteket és félreértéseket teremtve, időről időre találkoznak. E helyzetek s a helyzeteket uraló zavaró tényezők esetenként a megismerés eszközévé válhatnak – ennek módszereit, azaz a néprajzi hermeneutika lehetséges megnyilvánulásait mutatják be a tanulmányok.

Elisabeth Timm esettanulmánya (112–124. p.) a kutató fejében lévő forgatókönyvek csapdájára hívja fel a figyelmet. Egy, az előzetes tájékozódás után meghatározott téma (egy 1945-ös túszkivégzés körülményei) vizsgálata során keletkező személyes konfliktus döbbsenti rá a szerzőt, hogy egy előzetesen lényegtelennek minősített szempont (a vallás) bevonása az egész vizsgált eseményt új fényben világítja meg. Bár az Evans-

Pritchard által kutatási előfeltételnek tekintett „témánélküliség” evidenciának tűnhet, hiszen kellő kitartás és figyelem esetén az adatközlők világosan kijelölik a vizsgálatra érdemes területeket, a külső szemlélő számára a „tematikus nyitottság” inkább strukturálatlanságnak, határozatlanságnak tűnhet, így a legtöbb kutató mégsem él ezzel a lehetőséggel.

Szintén egy reménytelenül megfeneklett interjú vezet a régi-új (a néprajzot mint színdarabot megragadni szándékozó Victor Turner nyomdokain járó) felismerésekhez Susanne Spülbeckert (124–140). A testbeszéd, mint módszer sikeres bevetése készíteti a kutatót a pszichodrámaiban rejlő lehetőségek következetes végiggondolására és bemutatására. A pszichodráma eszközei (tükrözés, szerepcsere, a másik fél bőrébe búzás) ugyanis nemcsak a kommunikációs szakadékok áthidalásában segíthetnek, de alkalmazhatók az értelmezési folyamat, pontosabban annak elmélyítése során is.

A magyar fül számára bizonyára komikusan hangzó, ám annál izgalmasabb hivatást és tevékenységet ismerhetünk meg Barbara Wittel-Fischer „terepmunka-szakfelügyelő” beszámolójából (140–161. p.), mely a pszichológia és a pszichoanalízis reflexív erejére mutat rá. A szerző vezetésével 1998-ban jött létre a Ludwig-Uhland Intézetben az a csoport, amelynek célja a kutatási folyamat során felmerülő konfliktusok és zavaró tényezők elemzése, feloldása s ezen keresztül a mindenkori kérdésfeltevés pontosítása volt. A tanulmány részletesen ismerteti a szigorú menetrend szerint lefolytatott terepmunka-ülések eredményeit, felvázolva egy – a terepmunka minőségének javítását szolgáló – új módszertani eszköz lehetőségét.

A tanulmánykötet harmadik fejezete néhány olyan interdiszciplináris területbe enged bepillantást, melyben a néprajzi terepmunka módszere eredményeket hozhat. A tanulmányok mindegyike lényegében azt a folyamatot ismerteti, melynek során az egyetemi kutatómunka keretében kifejlesztett „nyitott néprajz” az oktatás, a muzeológia, az újságírás, a levéltári munka, a képzőművészet vagy a fotókutatás területén tért hódít, majd a mindenkori sajátos céloknak és kérdésfeltevéseknek megfelelően átalakul.

A néprajzi szemlélet legkézenfekvőbb alkalmazása az Anne Dietrich tanulmányából (198–214. p.) megismert „kultúrák közötti konfliktuskezelés” oktatása. A szerző, akit az interkulturális konfliktusokat feldolgozó néhány napos tréningek tartására az esseni városvezetés kért fel, ismerteti a konfliktustípusok sokféleségét (Németországban az összlakosság 9 százaléka vendégmunkás!) s ezek feldolgozási lehetőségeit a Jeggle-iskolában elsajátított szemlélet segítségével (például mit tud kezdeni egymással egy cég által szervezett továbbképzésen összezárva a 35 éves marokkói családapa és a gyermekét egyedül nevelő 45 éves német anya).

Kevésbé kiélezett területen vizsgálódik Andrea Hauser, amikor az egyéni és közösségi tapasztalatok múzeumi megjelenítését mint terepmunkát mutatja be (214–233. p.). Mivel a (Németországban 20 éve) új kihívások előtt álló múzeumi tevékenység éppúgy a szubjektív átélőképesség és az objektív események között keresi az egyensúlyt, mint a nyitott néprajz, ez utóbbi módszereinek alkalmazása régóta esedékes lenne a múzeumi területen is, ám ez – többnyire a mesterség belső kényszerűségein – általában mégis zátonyra fut.

Bár e rövid könyvismertetés keretein belül mindössze néhány tanulmány vázlatos bemutatására került sor, talán sikerült felkelteni a magyar olvasók érdeklődését e rendhagyó, kutatási eredmények helyett módszertani útkereséseket rögzítő kötet iránt.

Hangvételének személyessége, esetenként köldöknézésnek ható önboncolgatása és a tudománytalanság látszatának nyílt vállalása első pillantásra riasztóan hathatnak a tudományos szemérmesség stílusához szokott magyar néprajzi gondolkodásban, a felvett szempontok megfontolása azonban feltétlenül hasznára válhat minden – a „terepre merészkedést” vállaló – magyar kutatónak is.

IRODALOM

JEGGLE, UTZ

1996–1997 Zehn Thesen zur Feldforschung. Mitschrift eines Vortrags im Wintersemester 1996/97. Tübingen: Institutskolloquium des Ludwig-Uhland-Instituts.